

---

nemzeti és osztályszempontok a párizsi kommünben

BÁLINT ISTVÁN

Minden nagy történelmi eseménynél, az emberiség történelmében fordulatot jelentő mozzanatnál a marxista kutatót elsősorban az izgatja, hogyan mozdultak meg a tömegek; hogy kapott egységes eredőt sok ezer egyéni vágy és törekvés; hogy és miért mozdultak meg a maguk hétköznapi életébe, tudatába bezárt egyedek, megmozdulásuk milyen irányt kaptott, hogyan vált a történelmi esemény formálójává, az eredmények és hibák forrásává. Az egyedek tömegbe olvadásának, a sok egyedi vágy és törekvés eredője kialakulásának, a tömegek megmozdulása okának és irányának vizsgálatában, valamint annak tisztázásánál, hogy a történelmet formáló tömegek hogyan esnek ismét szét egyedekre, a marxizmus két biztos támaszpontot talált: a gazdaság és az erre épülő osztályharc hatását. A társadalom azért nem atomizálódik teljesen — pontosabban a számtalan atom azért nem marad önálló, azért olvad bele egy nagyobb egészbe —, mert a társadalmat formáló egyedeket determinálják a gazdasági tényezők: az anyagi javak előállításának szükséglete, módja, eszközei, az előállítás közben létrejövő viszonyok és a minderre fölépülő tudat. E viszonyok között leglényegesebb a termelőeszközökhöz való viszony, amely a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely alapján kisebb közösséget teremt az egyedek között, egymással sajátos együttműködésben, sokszor harcban álló kisebb közösségekre bontja a társadalmat — az osztály és osztályviszony.

A szocializmus építésének tapasztalatai azonban arról győztek meg bennünket, hogy a társadalmilag determinált tömegek, az osztályok viszonyának vizsgálatánál — sajátos körülmények folytán — a marxizmusban túlzottan előtérben állott a viszony egyik oldala: az osztályok közötti harc. Holott nyilvánvalóan — a marxizmus által felismerten és hangsúlyozottan — benne van a másik oldal is: az egész, az osztályok együttműködése, a társadalom, amely az osztályok harcának és együttműködésének kölcsönhatásából áll, mindaddig, amíg ez a harc nem vezet egy új rendszer, az osztályviszonyok új elrendeződésének kialakulásához. A fejlődés, persze, az ellentétek harca, de ezek az ellentétek egységet alkotnak

mindaddig, amíg ez a harc nem állít új egységet a régi helyébe. Mint már mondtuk, sajátos körülmények folytán a marxizmusban — amelynek lényege éppen ez a dialektika — a hangsúly az osztályharcban volt, már azért is, mert a közvetlen célt az osztályharc tudatosításában kellett látni — a kapitalizmus megdöntésének útja a proletariátus osztályá szerveződéséből adódott —; mert a társadalmi egész hangsúlyozása az uralkodó osztályok vagy a mindenkori államapparátus fegyvertárába tartozott. A körülmények változása folytán s mert a dialektikus egésznek ez az elhanyagolt másik oldala különféle meglepetéseket és csalódásokat hozott, szükségesnek mutatkozik a társadalmi egészhez fűződő sajátos mozzanatok, az osztályok viszonyát bonyolultabban bemutató tényezők, elsősorban a nemzeti mozzanat behatóbb vizsgálata.

Most, a párizsi kommün századik évfordulóján egy ilyen nézőpont gyakorlati alkalmazásával próbálkoznánk meg. Nem a teljesség, a párizsi kommün újraértékelésének igényével, hanem pusztán attól a megfontolástól vezérelve, hogy egy új nézőpontnak az alkalmazása új megvilágításba helyezhet egyet-mást a párizsi komünnel kapcsolatban még akkor is, ha itt nálunk, Vajdaságban, a kommünre vonatkozó gazdag irodalomnak csak egészen kis része áll rendelkezésre. Vizsgálódásunk iránya: az első fejezetben a kommün mint a proletariátus első állama, amely olyan volt, amilyen az adott körülmények között lehetett; a másik fejezetben: milyen szerepet játszik a nemzeti mozzanat a kommün létrejöttében és értékelésében, és végül: milyen következtetéseket lehet mindebből levonni.

1.

A kommünnek az osztályharchoz fűződő mozzanatai eléggé ismeretesek: Franciaország gazdasági helyzete, a francia uralkodó osztályok és az egész társadalom válsága, valamint a francia munkásosztály sajátos reagálása erre a válságra létrehozta az első munkáshatalmat. Mindez meghatározta a kommün jellegét, erényeit és gyengeségeit egyaránt.

A második császárság, III. Napóleon idején létrejött a modern, kapitalizáló, városiasodó Franciaország. Ezt bizonyítják az ipari termelés ugrásszerű növekedésének adatai (1850 és 1869 között a szénfogyasztás megháromszorozódott, a vastermelés 480 000 tonnáról 1 400 000-re, az acéltermelés 283 000-ről 1 014 000 tonnára ugrott), a gomba módra szaporodó hitelintézetek és részvénytársaságok, a gazdasági törvényhozás felduzzadása (III. Napóleon alatt mintegy 600 törvény született) s a gazdasági fejlődésnek mindazok a kísérőjelenségei, amelyek homogén egészszé, egységes világgá formálták az új kapitalista társadalmat. E folyamattal együtt járt a városiasodás és a munkásosztály megerősödése. A lakosság száma 1851 és 1868 között 35,8 millióról 38,3 millióra emelkedett, de közben a városi lakosság százalékaránya 24,4-ről 31 százalékra nőtt. De még ennél is lényegesebb mozzanat, hogy Párizs igazi nagyvárossá vált — 1870-ben 1 900 000 lakosa volt, s ebből mintegy 550 000 munkás (és egy-egy fontosabb üzem 1500—2000 munkást is foglalkoztatott). Létrejött tehát a proletariátus osztályharcának anyagi alapja: megszületett maga a proletariátus, sőt megtette fejlődésének következő lépését is — a tőkés gazdaság nagy tömegben összehozta, megfegyvelte és harcra edzette a munkásokat. Ez azonban csak a gazdasági alap,

amely önmagában semmit sem magyaráz, elsősorban pedig nem ad választ a leglényegesebb kérdésekre: miért éppen Franciaországban, Párizsban robbant ki ez a forradalom, és miért öltött ilyen formát. Tény ugyanis, hogy a világ több országa volt a fejlődésnek azonos vagy éppen magasabb fokán, mégis Párizsban győzött a kommün. Az említett gazdasági alap később még inkább erősödött, de egészen az első világháború végéig még csak nagyobb horderejű kísérlet sem történt a munkásosztály hatalomátvételére. És ugyanilyen tény: a párizsi kommün más formát is ölthetett volna, nem volt benne semmi fatalisztikus elrendeltség, gazdasági alapra egyszerűen levezethető determináltság.

Tehát az osztályszempontok vizsgálatát már itt ki kell egészíteni néhány nemzeti sajátossággal, annak vizsgálatával, hogyan ölt történelmi, társadalmi és egész sereg más tényező hatására sajátos formát a francia munkásosztály harca. Persze, szó sincs valamilyen misztikus nemzeti jellegről, néplelekről vagy valami hasonlóról. Még csak olyan értelemben vett nemzeti sajátosságról sem beszélhetünk, ahogy azt a munkásmozgalm történetével kapcsolatban Sombart Werner (1863—1941) kifejtette, amikor a munkásmozgalm román (francia, olasz), — tehát fellengző, robbanékony és angol, német, — tehát gyakorlatias, lassabban, de biztosabban haladó típusát különbözteti meg, és a francia forradalmak sorozatában, a barikádharokban, csak valamilyen francia nemzeti jellegzetességet lát. Így aztán a kommünre csak lekicsinylő megjegyzése marad: „E commune-felkelés már arra az időre esik, amikor Angliában egymillió szervezett munkás tanakodik a szakszervezeti kongresszusokon józanul és praktikusan a mindennapi szükség apró kérdéseiről”, és egy gúnyos mosolya a kommünhöz később is ragaszkodó forradalmárok számára: „A józan németek nem titkolhatnak egy-egy mosolyt, ha alkalomadtán ezekkel a régi stílusú forradalmárokkal beszélgetnek.” Inkább arról van szó, hogy Franciaországban a sajátos körülmények sajátos formát adhattak a munkásosztály harcának. Itt persze csak utalhatunk néhány mozzanatra, amelyek közül mindegyik külön vizsgálatot érdemel. A két leglényegesebb: Franciaországban a szellemi válság sajátos formát öltött, és a munkásosztályt hagyományai képessé tették arra, hogy aktív tényező legyen ebben a válságban.

Magának a szellemi válságnak két forrása volt. Egyrészt a III. Napóleonnal szembeni elégedetlenség fokozódása, amit tovább szított mindaz, ami ebben a rendszerben már kerékkötője lett a gazdaság továbbfejlődésének, ami akadályozta a politikai-társadalmi hozzáidomulást a megváltozott körülményekhez, ami fokozatosan — nem egyenes vonalúan, hanem hullámszerűen — mind nagyobb tömegeket állított szembe a rendszerrel. Másrészt közrejátszott az az általános tanácstalanság, amely a régi illúziók letűnéséből, a kapitalizmussal való romantikus szembenállásból és a holnappal szembeni bizonytalanságból egyaránt táplálkozott. Gondolunk itt a szellemi válságnak mindazokra a tüneteire, amelyek a francia irodalomban Musset-től Stendhalig és Baudelaire-től Rimbaud-ig megtalálhatók. (Lásd Albert Ollivier: *La Commune* című 1939-ben megjelent könyvében azt a ragyogó elemzést, amely kimutatja, hogy az irodalomban kiütköző szellemi válság milyen szerepet játszott a kommün kikiáltásához szükséges légkör megteremtésében.) Mindehhez még hozzá kell tenni egy tényezőt: a mai értelemben vett sajtó jelentkezését, még hozzá nemcsak az újságok számának szaporodását, hanem azt is, hogy

1869-ben a *La Petit-Journal* már 467 000 példányban jelent meg. Adva volt tehát a lehetőség, hogy az erjedő válság azelőtt elképzelhetetlenül széles körben éreztesse hatását („A kommün talán az első forradalom, amelyen fölfedezhető az újság hatalmas hatása” — írta Albert Ollivier).

A sajátos körülményekkel magyarázható az is, hogy ez a szellemi válság a harc ilyen formáját érlelte meg, hogy ebben a harcban a munkásosztály döntő szerephez jutott. A harc ilyen formájának kialakulása is francia sajátosság. Okát részben elemezni lehet, részeire és alkotóelemeire bontani, de biztos, hogy még mindig maradna benne valami, amit nem lehet egyszerűen a logika nyelvére lefordítani. Nem mintha valami misztikus elem, faji vagy nemzeti jelleg, talajgyökér és a nacionalizmus tárházának többi misztikus kelléke lenne benne, hanem azért, mert a sok millió egyedi tevékenységből, hétköznapi életből, tetteiből és vágyból összetevődő történelmi, társadalmi eredőket nem lehet teljesen felbontani erre a sok millió összetevőre, hisz minden egyedi elem ebben az eredőben bizonyos keretek között szabadon alakul, alakulhat így is és úgy is. Hagyomány lett, vagy mondjuk, aminek akarjuk, hogy a forradalmat végigvívták, hogy három forradalmat harcoltak végig, mire Európa többi népe 1848-ban eljutott az elsőhöz, és mind a hármat következetesebben harcolták végig, mint a többiek azt az egyetleneket. (Nem is szólva azokról a népekről, amelyek csak a XX. században jutottak el a polgári forradalomig.) A forradalomnak, Párizs megmozdulásának, a barikádoknak tehát hagyományuk volt. Még a kommün sem valamilyen véletlen ötlet, hanem az előző forradalmak összegezése, amiben egyformán benne van Párizs hatalma és a következetes forradalom; a városi önkormányzat és a külső meg belső ellenséggel szembeni erély, aminek szerepét később még látni fogjuk. És történelmi sajátosságokkal magyarázható az is, hogy Párizs történelmi hagyományokból táplálkozó harcában a munkásosztály vette át a vezető szerepet. Ennek oka részben az, hogy a párizsi megmozdulásokban addig is az utca népe volt a főerő, és e megmozdulásokban mindinkább háttérbe szorultak a polgári forradalom elemei. Részben pedig az, hogy a francia munkásosztály joggal hihette, hogy az előző, legyőzött forradalmak folytatója, hisz azokat akkor verték le, amikor igazán radikálisak, népivé váltak, tehát valódi, nagy céljaikat csak ezután kell megvalósítani. („Az unalomig ismételték, hogy nincsenek többé osztályok, és hogy 1789 óta a törvény előtt minden francia egyenlő. De mi, akiknek nincs más vagyunk, mint a két karunk... azt állítjuk, hogy a törvényben foglalt egyenlőségnek... megvalósítása még hátra van” — idézi Jacques Duclos *A párizsi kommün* című könyvében a párizsi munkások körlevelét az 1864. évi pótválasztások alkalmával.)

A párizsi kommün tehát — mint minden nagy forradalom, sőt minden igazán nagy történelmi esemény, fordulópont — rendkívül alkalmas annak vizsgálatára, hogy a gazdasági alap és az arra épülő osztályviszonyok nem teremtenek semmit önmaguktól. A történelmet nem a gazdasági alap valamilyen automatizmusa formálja, hanem a tömegek, amelyek viszont tudatosan cselekvő, gondolkodó emberekből állnak. Az adott gazdasági és osztályalapon azért lehetséges más és más eredő — olyannyira, hogy egyetlen esemény sem fatalisztikusan önmagától és föltartóztathatatlanul bekövetkező eredmény —, mert a fejlődés irányát, intenzitását, lefolyását az határozza meg, hogyan reagálnak az adott helyzetre, körül-

ményekre a tudatosan gondolkodó emberek. Ezt a reagálást viszont determinálják az előzőleg megtett lépések, amelyek mindig a befolyásoló tényezők egészen új koordináta-rendszerét hozzák létre, amelyben előre több irányba lehet menni, de azt, ami megtörtént, nem lehet meg nem történné tenni, tehát az, ami történt, már befolyásolja az emberek életét és gondolkodásmódját, azaz mai cselekedeteit. Mivel a múlt történelmi és determináló közössége az állam létezése folytán országhatárokhöz van kötve, mindig számolni kell a sajátos, országhatáron belüli koordináta-rendszerrel, amely minden eseménynek más jelleget, irányt ad, mint a határon túli másik koordináta-rendszer, még akkor is, ha ennek a koordináta-rendszernek az alapvető elemei — a gazdasági alap és az arra felépülő osztályviszonyok — nagyjából vagy éppen (elméletileg) teljesen azonosak. A megtörtént eseménynek a további történéseket bizonyos keretek között determináló hatása, ennek a hatásnak országhatárral megvont koordináta-rendszere nem új, tehát nem kapcsolódik pusztán a nemzethez (mondhatjuk, hogy a Római Birodalomhoz tartozó népek élete és sorsa is másképp alakult, mint a birodalmon kívüli népeké). A nemzet létrejöttével azonban ez a közösség szorosabbá válik, és a koordináta-rendszer nemzeti sajátosságok formáját ölti. A párizsi kommün megértéséhez tehát nem elég egyszerűen tudomásul venni a munkásosztály megerősödését létrehozó gazdasági alapot, hanem számolni kell a második császárság által teremtett sajátos körülményekkel és az előző francia forradalmak szellemi és egyéb örökségével is.

Még bele sem bocsátkozhattunk a történelmi közösséggel teremtett sajátosságok elemzésébe — ezek ismertetése és hatásuk felvázolása nem is férne egy ilyen rövid cikk keretébe, tehát itt csak utalunk rájuk —, máris újabb nemzeti sajátosságra bukkanunk, amely szintén szorosan összefügg a minden fatalizmust vagy akár gazdasági determinizmust kizáró történelmi determinánsokkal. Gondolunk itt a történelmi eseményt formáló tudati elemekre. Mert a tömegek ugyan sodródnak, de már a tömegmegmozdulás szintjén is a körülményektől függ, hogy a tömeg kialakul-e. Itt egyaránt szerepet játszik a fizikai, földrajzi közösség (az együttélés és együttműködés, ami a tömeg jellegét is megszabja), a gazdasági közösség (az azonos sorsból és gazdasági alapból táplálkozó elégedetlenség), és a tudati közösség (a célok, jelszavak közössége). A tömegeknek irányt kell adni, ami ismét függ az elképzelésektől, attól, hogy kik és hogyan tudják ezt az elképzelést érvényesíteni. Amikor pedig a tömegmegmozdulást a mindennapos szervező- és alkotómunka váltja fel, még nagyobb mértékben kifejezésre jutnak az elképzelések, az elméletek, a mozgalmat formáló egyéniségek. Ezek hatása viszont egybeolvad a nemzeti sajátosságokkal: a nemzetközileg ható tanítások, elméletek sajátosan módosulnak, alkalmazkodnak a nemzeti körülmények között, és mindig hatnak a mozgalom nemzeti határai között érvényesülő tanítások, elméletek, amelyek a tudatosan cselekvő emberek elképzeléseit, céljait formálják. A gyakorlat mindig korrigálhatja és korrigálja is ezeket az elképzeléseket, de a cselekvés mindig bizonyos elképzelésekkel indul. Így tehát a párizsi kommün megértéséhez sem elég pusztán a sajátos francia történelmi közösség — az előző forradalmak hatása — és a sajátos francia körülmények — a második császárság által teremtett helyzet — ismerete, tudni kell még azt is, hogy a gazdasági alapon és az osztályviszonyokon felépülő mozgalmat egyaránt

befolyásolták a nemzetközi elképzelések (Marx, Bakunyin stb.) s a sajátosan francia, az ország talajából kinövő, a kommün részvevőire közvetlenül ható elképzelések (Proudhon, Blanqui stb.). Persze, helyszükében itt is csak néhány mozzanatra utalhatunk.

A kommün részvevőire gyakorolt eszmei hatásokat vizsgálva, elsősorban arra kell felfigyelnünk, hogy hiányoznak a világos elképzelések arról, mit kell tenni a proletariátus hatalomátvétele után. Marx sohasem foglalkozott receptek gyártásával, különben is álláspontja a forradalmi gyakorlat hatására szakadatlanul alakult, formálódott, sok mindent éppen a párizsi kommün tapasztalatai alapján fogalmazott meg. Az Internacionáléban viszont — amelynek francia szekciója közvetlenül részt vett a kommünben — Marx kiforrott koncepciói is csak lassan, kompromisszumok árán törtek utat. Jellemző például, hogy az Internacionálé „Alapító üzenetében” Marx fellépett a munkaeszközök tőkés monopóliuma ellen, de nem foglalt állást a termelési eszközök kisajátítása mellett, célul tűzte ki a politikai hatalom meghódítását a munkásosztály által, de nem szólt a proletárdiktatúráról, elfogadta a nemzetközi munkásmozgalomban népszerű oweni eszmét a munkások termelészövetkezeteiről, de nem említette a termelési eszközök államosítását. Az Internacionálé csak 1866-ban, a genfi kongresszuson mondotta ki, hogy ezek a termelészövetkezetek nem elegendőek a kapitalista társadalom átalakítására, és csak két év múlva, 1868-ban, a brüsszeli kongresszuson — éppen a francia szekció tagjainak ellenállásába ütközve — mondta ki, hogy kollektív társadalmi tulajdonba kell venni a földet, az erdőket, bányákat, vasutakat, csatornákat és utakat. Az ipari termelőeszközök kollektivizálásáig el sem jutott. Nincs teljes képünk az Internacionálé francia tagjainak elképzeléseiről, de ismerjük Lafargue-nak, Marx vejének — aki nem vett ugyan közvetlenül részt a kommünben, mert abban az időben Bordeauxban tartózkodott, de a francia internacionalisták szellemi áramlatához tartozott — 1880-ban írt cikkét a jövő társadalmáról, amely tartalmazza mindazokat a naivitásokat, amelyekről az ember azt hinné, hogy az antikommunista propaganda fantáziájának szüleményei — mint a közös konyhák létesítése, vagy a templomok táncteremmé átalakítása —, s lényege röviden az, hogy a munkásállamnak a kisajátítással három hónapra meg kell teremtenie a bőség birodalmát, mert akkor nem lesz erő, amely megdönthetné.

Marx ellenfelei, akik közvetlenül hatottak a kommünre — Bakunyin és Proudhon — úgyszólván csak az állam kérdésével foglalkoztak, és majdnem semmilyen elképzelésük nem volt a munkáshatalom gazdasági alapjáról. Bakunyin személyesen is részt vett a lyoni kommünben, de az idő rövidege miatt nem is találta magát szemben gazdasági problémákkal, és így még célként is csak az állammal kapcsolatos nézeteit fogalmazta meg, azzal a jelszavával összhangban, hogy „a rombolás szenvedélye alkotó szenvedély”. A lyoni határozatok tartalmazták: 1. az állam adminisztratív és kormányzó gépezetének megsemmisítését, hogy „Franciaország népe teljesen a maga urává váljon”; 2. a bíróságok fölcserélését népi ítélkezéssel; 3. az adó- és hipotéka-fizetés beszüntetését; 4. annak lehetetlenné tételét, hogy az állam beavatkozzon a magánadóságek fizetésébe stb.

Proudhon öt évvel a kommün győzelme előtt meghalt, de tanainak hatása közvetlenül érződött: a kommün tagjainak többsége az ő hívének

vallotta magát. Közismert azonban, hogy Proudhon nem annyira a társadalmi törvényszerűségek ismeretével ajándékozta meg híveit, hanem inkább forradalmi lendületet oltott beléjük, harcot a közömbösség ellen, az állam gyűlöletét, a „politika” megvetését, egy sajátos érzékelés- és látásmódot. A munkáshatalom gazdasági alapjának kérdésében tehát hívei nem sok segítséget kaptak tőle. Az, amiben tanítását felhasználták, majdnem kizárólag az államhatalom politikai részével állott kapcsolatban. Elsősorban a proudhoni föderalizmus — melynek alapján a kommün híveit föderalistáknak is nevezték — volt nagy hatással, úgyhogy a proudhoni eszmék közvetlen hatása alatt született meg a kommününnek az az elképzelése, hogy Franciaországot mint a kommünök szövetségét kell megszervezni.

Végül volt még egy nagy alakja a mozgalomnak, Blanqui, a nagy forradalmár, aki majdnem egész életét börtönben töltötte, a kommün idején is börtönben volt, és nem sikerült kieszközölni, hogy Thiers kormánya kicserélje a párizsi túsokért. Hívei a kommün tagjainak legfegyelmetesebb és legszervezettebb csoportját alkották. Ha figyelembe vesszük, hogy Blanqui — mint a többi francia forradalmár is — gyakorlati forradalmár volt, akinek sem érzéke, sem ideje, sem lehetősége nem volt a forradalmi tapasztalatok elméleti feldolgozására, elméleti rendszer kikerekítésére, mégis megállapíthatjuk, hogy elég világos elképzelései voltak több kérdésben: az osztályharcról („nem lehet elleplezni, hogy élethalálharc folyik a nemzetet alkotó osztályok között”); az állam szerepéről ebben az osztályharcban; a kizsákmányolásról („de minthogy a tőkék önmagukban meddők, nem hoznak gyümölcsöt csak a kétkezi munka révén, másfelől viszont szükségszerűen ezek képezik a nyersanyagot, amelyet a társadalmi erők megmunkálnak, a többség, amely ki van zárva birtoklásukból, kényszer munkára ítéltetett a tulajdonnal bíró kisebbség hasznára”) stb. De neki is csak az államhatalom politikai részével kapcsolatban voltak világosan megfogalmazott elképzelései és javaslati. Ez érthető is, hisz Blanqui nem tisztázta a politikai hatalom gazdasági alapjának kérdését, és a munkáshatalom alapvető célját nem a társadalmi viszonyok megváltoztatásában, hanem a nevelésben és felvilágosításban látta, mert „amikor az általános felvilágosodás következtében egyetlenegy ember sem szedheti rá többé a másikat, senki sem fogja eltűrni a vagyoni egyenlőtlenséget”.

2.

Mindeddig csak az osztályszempontoknak bizonyos nemzeti módoszataival foglalkoztunk. Azt a szempontot próbáltuk konkretizálni a párizsi kommünre vonatkozóan, hogy a gazdasági alap önmagától semmit sem hoz létre, az arra felépülő osztályviszonyok csak a keretet és lehetőségeket adják meg. Azt azonban, hogy az osztályharc milyen formát ölt, milyen lefolyású és intenzitású, milyen eredménnyel jár, a konkrét körülmények szabják meg, minden fatalisztikus elrendeltségtől mentesen. Ezek között kiemelkedő szerepet játszanak az olyan nemzetenként változó tényezők, mint a történelmi múlt, az adott országhatárral megvont életközösség, és az ezek hatására alakuló, mindenképpen a nyelvvél, az emberek közötti megértés és kommunikáció eszközeivel elválaszthatatlan kapcsolatban álló tudati közösség. A továbbiakban meg kell világitani

tanunk egy kimondottan nemzeti mozzanatot: arra a kérdésre, hogy az adott történelmi, társadalmi, gazdasági alap mért éppen Franciaországban és miért éppen 1871-ben hozta létre a világ első proletárállamát, csak akkor tudunk válaszolni, ha figyelembe vesszük a poroszok betörését az országba, a poroszoktól elszenvedett vereséget.

Kétségtelen, hogy III. Napóleon azzal a szándékkal indította meg a háborút a poroszok ellen, hogy levezeti a felgyülemlett társadalmi elégedetlenséget, háborús sikerekkel szilárdítja meg a rendszert. Ezt a célját nyilvánvalóan el is érte volna, ha a háború úgy alakul, ahogy akarta. J. Duclos, a párizsi kommünről írva megemlíti, hogy a munkások a béke mellett foglaltak állást. „A vezető szerepért vagy dinasztikus szempontokért folytatott háború a munkásság szemében csak bűnös esztelenység lehet” — idézi az Internacionálé párizsi csoportjának kiáltványából. Ettől függetlenül azonban a párizsi kommün valamennyi történetírója tudósít arról, hogy a háború kitörése milyen nemzeti felbuzdulást hozott Franciaországban. „A háború veszett kutyája eltépte láncait, Párizs diadalmában úszik, tele van győzelmi víziókkal, és a jól értesült újságírók szerint egy hónap alatt bent lesznek Berlinben” — írja Lissagaray. „A határra” jelszóval tüntettek Párizsban és a nagyvárosokban, pufogtak a hangzatos jelszavak a hazáról, a dicsőségről, a földről, amelyen élni és halni kell.

Az történet tehát, ami a háborúk történetében annyiszor előfordult, és később annyi csalódást okozott a munkásmozgalom harcosainak: nemzeti felbuzdulást hozott az a tényleges lehetőség, amelyet mesterségesen legföljebb csak szítani, meglovagolni lehet, hogy az egyik nép a másikat gyilkolhatja. A fordulat ott történt, amikor a vereség következtében ez a nemzeti fölbuzdulás a rendszer ellen fordult. III. Napóleon nem a forradalom buktatta meg, hanem a sedani csatavesztés. Ennek híre kavarta fel annyira a kedélyeket, hogy a tömegek megmozdulása a köztársaság kikiáltásához vezetett. Ezzel magyarázható az is, hogy ez az új köztársaság nem annyira a mozgalmak, csoportok műve volt, hanem az események sodrásáé, nem a forradalmi erők tudatos célkitűzése hozta létre, hanem egyetlenegy esemény előidézte megrázkódtatás. A következmény világos: azok, akik hatalomra kerültek, nem tudtak mit kezdeni a hatalommal. A tömegek egyetlen megmozdulás után visszatértek a hétköznaphoz, mert nem voltak tudatosan megfogalmazott céljaik, azok pedig, akikre a hatalmat rábízták, nem rendelkeztek semmilyen programmal. Így aztán az egyetlen mozgó-, összetartó erő ismét a poroszok elleni háború lett, csak a jelszavak változtak — most már azzal vonultak fel a tüntetők: „Éljen a köztársaság!” „Halál a poroszokra!” „Fegyverbe!”

A balratolódás hajtóereje mindvégig az maradt, hogy a francia nép — elsősorban Párizs népe — nem tud belenyugodni abba, hogy tehetetlen a poroszokkal szemben, hogy annyi megaláztatást kell eltűrnie. Marx azt írta: „Hathónapos éhezés és szenvedés után — amely inkább a belső árulástól, mint a külső ellenségtől származott —, felkelnek a porosz szuronyok árnyékában, mintha soha nem is lett volna háború Franciaország és Németország között, és mintha az ellenség nem állna Párizs kapui előtt. A történelem nem ismeri a nagyság még egy ilyen példáját.” Közben az volt a helyzet, hogy a kommün meg sem született volna, ha a poroszok nincsenek ott Párizs kapui előtt. A tömegmozgalomnak az újabb és újabb lökést mindig egy-egy új csatavesztés, kapituláció adta meg.

Itt játszott közre az előző francia forradalmak emléke: a köztársaság kikiáltásánál az első francia köztársaság dicsőséges harca egész Európa reakciója ellen; a kommün kikiáltásánál is ennek a köztársaságnak a Párizsa volt az eszményképe, és csak azért lett más, mert majd száz év alatt megváltozott a párizsi nép szociális összetétele, és így mások voltak az eszmék is, amelyek ezeket a tömegeket mozgatták. Így a kommün követelése valahogy mindig összeforrt a nemzeti eszmével: „harcoljunk végre igazán, verjük ki végre a poroszokat, éljen a kommün!”. Már 1870. október 31-én, amikor a tömegek megmozdulása során a kommün jelszava először elhangzott, arról volt szó, hogy ez a kormány tehetetlen, nem képes megbirkózni a poroszokkal, jöjjön helyébe más, ami eredményesebb lesz, a dicső múlt emlékének hatására: a kommün. Ez a jelszó úgy vált mind nagyobb erővé, mind nagyobb tömegeket megmozgató céllá, ahogy a meglévő rendszer tehetetlensége nyilvánvalóbb, a poroszok teljes győzelme mind elsőprőbb lett.

Az érlelődésnek ebben a folyamatában éppen ezért senkit sem lep meg, hogy a reakció a fegyverletétel, a poroszokkal való kibékülés híve, a forradalmárok pedig a következetesebb harc hívei. Nem véletlen az hogy Marx és Blanqui egyformán a burzsoázia nemzetellenes voltát hangsúlyozta. „Trochu számára — írta Marx — sokkal fontosabb volt, hogy breton testőrségével — amely olyan szolgálatot tett neki, mint a korzikaiak Napóleonnak — szorongassa a vörös Párizst, mint hogy veredjen a poroszokkal. Ez a vereség igazi titka, nemcsak Párizsban, hanem egész Franciaországban, ahol a burzsoázia — a helyi hatóságok zömével egyetértésben — a fenti elv szerint járt el.” „A középosztály, amelynek nagy többsége olyan emberekből áll, akik számára a hazát üzletük vagy kasszájuk jelenti, akik szíves-örömet válnának orosz, porosz, angol, hogy egy vég vásznon két garassal vagy egy leszámításon negyed százalékkal többet keressenek — ez a középosztály minden bizonnyal a fehér zászló alá fog sorakozni” — robbant ki Blanqui. Azokban a napokban ugyanis az uralkodó osztályok jobban félték a tömegektől, mint a poroszoktól. Látták a háború forradalmasító hatását, és azt is, hogy a hadiszerecsét csak a tömegek mozgósításával tudták megfordítani, ettől azonban visszariadtak, mert a forradalmat tartották igazi ellenségnek. Ezért a legfőbb törekvésük az volt, hogy minél kisebb belső megrázkódtatással jussanak el a kapitulációig. Mímelték a harcot, amikor a tömegek hangulata erre rákényszerítette őket, és kapituláltak, mielőtt erre lehetőség nyílt. Végül Thiers Bismarck közvetlen segítségével győzte le a párizsi kommünt. Annak illusztrálására, hogy az uralkodó osztályoknak ezzel a megalkuvásával szemben a forradalmárok hogyan vélekedtek a poroszok elleni harcról, hadd idézzünk egy nyilatkozatot, amelyet többek között Blanqui is aláírt: „Már csak egy ellenségünk van, a porosz, és annak cinkosa, a trónfosztott dinasztia párthíve, aki porosz szuronyokkal akarna rendet teremteni. Párizsban... Alulírottak, félretéve minden különvéleményünket, felajánljuk az ideiglenes kormánynak minden fenntartás és feltétel nélküli legerélyesebb és legteljesebb együttműködésünket; feltételünk, ha van, csak ennyi: tartsa fenn a kormány minden körülmények között a Köztársaságot, és inkább temetkezzék velünk együtt Párizs romjai alá, semmint hogy aláírja Franciaország megbestelenítését és feldarabolását.”

Így tehát egészen sajátos helyzet alakult ki. A társadalomról, a további fejlődésről és a többi ezzel kapcsolatos sorsdöntő kérdéssről alkotott elképzelések között a választóvonal az volt, hogy ki milyen álláspontra helyezkedett a poroszokkal szemben. A harc nem a társadalmi kérdések körül folyt, hanem a háború és a kapituláció kérdése körül, hajtóereje nem a társadalmi bajok szülte elégedetlenség, hanem a poroszokkal szembeni tehetetlenség, a tehetetlenséget okozó rendszerrel szembeni elégedetlenség. A végső lökést az adta meg, hogy a párizsi nemzetőrségtől el akarták venni az ágyúkat, le akarták fegyverezni az utolsó erőt, amely még állta a sarat a francia hadsereg szétesésének, a Gloire meggyalázásának napjaiban.

Az már a következő kérdés, hogy mit kell a meggyűlölt és tehetetlen rendszer helyébe állítani és mit állítottak helyébe. Itt már döntő szerephez jutottak az előző forradalmak emlékei, a francia mozgalom vezetőinek elképzelései, a mozgalom hajtóerejének proletár jellege, de a meggyőződést, hogy újat kell állítani a régi helyébe, a tudatot, hogy a régít nem lehet tovább tűrni, az erőt, amely a tömegeket kimozdította a hétköznapiakból, s odaállította a barikádokra, legalább annyira táplálta az a felismerés, hogy a meglévő rendszer nem tudja felvenni a harcot a poroszok ellen, mint az, hogy a régi társadalom helyébe újat kell állítani. Éppen ezért még a párizsi kommün jellegének vizsgálatánál is, de még inkább annak vizsgálatánál, miért éppen 1871-ben és Párizsban született meg az első proletárállam, nem mellőzhetjük ezt a fontos nemzeti mozzanatot. Ez nyújtott konkrét formát a gazdasági alapra felépült osztályharcnak. Ez formálta a tudatot, hogy a tömegek vállalják a harcot, ez adta meg a lökést a hétköznapi megszokottság inerciójának leküzdéséhez. És általános következtetésként: így egészíti ki a nemzeti mozzanat a történelemcsinálás dialektikáját, formálja a tömegek tudatát, s ismételten bizonyítja, hogy a gazdasági alap semmit sem szül automatikusan, egyetlen történelmi esemény sem folyik le valami fatalisztikus elrendeltség alapján, hanem a történelmet a tömegek csinálják, és éppen ezért sok tényezőtől függ, hogyan és mikor mozdulnak meg a tömegek, hogyan és milyen eredő alakul ki a számtalan egyedi vágyból és törekvésből, a sok-sok egyéni hétköznapi.

3.

Még mielőtt a párizsi kommünből levonható tanulságok rövid ismertetésére áttérnénk, össze kell foglalnunk, hogy az osztályviszonyoknak ez a sajátosan francia konglomerátuma, egy kimondottan nemzeti mozzanattal, a poroszok elleni harccal párosulva, Párizsban milyen sajátos eredményt hozott. A jellegzetességek összefoglalásánál ugyanis figyelembe kell venni, hogy a kommün minden jelentős újítása közvetlenül az államhatalommal állt kapcsolatban. A jellegzetességek között első helyre kell tenni, hogy a hatalom tényleg a munkások kezébe került — a kommün tanácsának huszonöt addig névtelen munkástagja volt. („Ez egy névtelen kormány volt, amely majdnem kizárólag egyszerű munkásokból és kishivatalnokokból állott, háromnegyed részüknek nevét utcájukon vagy hivatalukon kívül nem ismerték... A hagyományokat megszegették. Valami váratlan történt a világon. A kormányzó osztályok

egyetlen tagja sem volt ott. Kitört a forradalom, amelyet nem képviselt sem ügyvéd, sem képviselő, sem újságíró, sem tábornok. Helyettük ereusot-i bányamunkások, könyvkötők, szakácsok stb.” — írta Arthur Arnould *A párizsi kommün népi története* című könyvében.) Az ebből eredő intézkedések között egész sereg történelmi jelentőségű volt. Csak néhányat említsünk: az állandó katonaság és rendőrség megszüntetése, az általános katonai kötelezettség bevezetése, a tisztviselők fizetésének maximálása a legmagasabb munkásfizetések szintjén, évi 6000 frankban („ez volt a kommün első igazán forradalmi rendelete” — állapítja meg Albert Ollivier); a régi típusú parlamentarizmus eltörlése, a végrehajtó és törvényhozó hatalom közötti különbség megszüntetése (bár hamarosan megindultak a belső viták a végrehajtó hatalom erősítése körül); az első kísérletek az egész ország kommunális rendszerének meg-
alapozása; az állam és az egyház különválasztása; az iskolarendszer átszervezése, és annak bevezetése, hogy a gyerekek ingyen ruhát és élelmet kapnak; egy sereg újítás a bűnvádi eljárás demokratizálásában és az esküdtbíróóság általánosítása, stb.

Az államhatalom átszervezését és a vele kapcsolatos kérdéseket illetően a kommün példaképévé vált minden későbbi munkáshatalomnak. Bármennyire is meglepő, mindjárt hozzá kell tennünk azonban, hogy annál kevesebbet tett a gazdasági viszonyok megváltoztatására. Intézkedések e téren mindössze a munkásvédelemre korlátozódtak — olyan lépések voltak ezek, amelyeket később a kapitalizmus maga meghozott, sőt nem egy tekintetben túl is szárnyalt —, vagy pedig más formában célozták a legszegényebbek szociális védelmét. A kommün kikiáltása előtt a központi bizottság csak a sajtószabadsággal és az állandó hadsereg megszüntetésével kapcsolatban rendelkezett. A kommün első intézkedései között ott volt a lejárt váltók visszafizetési határidejének elhalasztása, később jöttek az olyan intézkedések, mint az általános halasztás azoknak a bérlőknek, akiknek fizetési határideje 1870 októberében, 1871 januárjában és áprilisában lejárt, illetve le fog járni; az albérlők bérleti díjának elengedése; a zálogházban elhelyezett tárgyak eladásának felfüggesztése; az adósságok visszafizetésének elhalasztása július 15-éig, és rendelkezés arról, hogy azokat három éven belül kamatmentesen kell visszafizetni; az összes üres lakások igénybevétele, hogy azokat a bombázott negyedek lakosainak rendelkezésére bocsáthassák; a pénzbírságok eltörlése; a zálogházak megszüntetése; a pékmunkások munkaidejének szabályozása; az éjszakai munka eltörlése, a kenyér árának meghatározása, stb.

A társadalmi viszonyok gyökeres megváltoztatását nem is tűzték napirendre, sőt amikor a javaslat elhangzott, a kommün nem volt hajlandó tárgyalni a magánkézben levő üzemek államosításáról. Frankel Leó, a kommün magyar származású munkaügyi megbízottja próbált valamit tenni ezen a téren is, de az akadályok — köztük az egységes koncepció hiánya — és az idő rövidege miatt ő sem sokat tehetett. A feladatot felismerte: „Ha sikerülne gyökeresen megváltoztatnunk a társadalmi rendszert, akkor a március 18-i forradalom a legtermékenyebb lenne a mai napig lezajlott valamennyi forradalom között. Ez megoldaná az eljövendő forradalmak szociális feladatainak legjavát. Épp ezért e célunkat bármilyen áron is el kell érünk. Bizottságunk is úgy gondolja, hogy módfelett értékes segítséget nyerne Öntől, ha közölné véleményét azokról a

szociális reformokról, amelyeket meg akarunk valósítani" — írta Marx-hoz intézett levelében. Egyébként kész tervezete is volt a kérdés megoldására, amelyet 1877. március 18-án az *Arbeiter Wochen-Chronik* című lapban így ismertetett: „Azokat a termelőeszközöket, amelyek egyébként kevesek kezében kizárólag a munkások rabszolgává tételét és kizsákmányolását szolgálják — a termelőeszközöket pusztán munkaeszközeivé akarta változtatni. A tervezet Párizs húsz kerületére osztotta szét a termelőszövetkezeteket, de azok szolidárisan, egymással szoros kapcsolatban működtek volna.” Ezek a munkás-termelőszövetkezetek azonban messze voltak attól, hogy a termelőeszközök tényleges tulajdonosai vagy a társadalom nevében igazgatói legyenek. Született ugyan egy döntés, hogy nekik kell átadni a tulajdonosok által elhagyott üzemeket azzal, hogy ezeket az üzemeket a tulajdonosok később sem kapják vissza, de már ezeknek az üzemeknek az összeírása is nagy és akadozó munkát adott, és a termelőszövetkezeteknek nem volt idejük arra, hogy elfogadják azt a helyet, amit Frankel és a kommün szánt nekik. És — hogy megismételjük — a munkáshatalom gazdasági alapjának megteremtése, abban a formában, ahogy azt a későbbi proletárforradalmak végrehajtották — a magántulajdonban lévő termelőeszközök államosítása, kisajátítása formájában — napirendre sem került, sőt közismert, a kommün szinte érthetetlen meghátrálása a „tulajdon szentsége”, a nemzeti bank előtt.

Már ez is elegendő annak érzékeltetéséhez, hogy az osztály- és nemzeti szempontok sajátos konglomerátuma milyen eredményt hozott. Mindezt még kiegészíthetjük annak vizsgálatával, milyen tanulságokat vontak le a párizsi kommünből. A legismertebb az a tanulság, amit a marxizmus klasszikusai az államhatalomra vonatkozóan levontak. „Igazi titka ebben van: — írta Marx — lényegében a munkásosztály hatalma volt, a termelőosztálynak a kisajátító osztály ellen vívott harcának eredménye, a végre megtalált politikai forma volt, amelyben végre lehetett hajtani a munka gazdasági felszabadítását.” Ezt a tételt részletezve Engels még hozzátette: „Az ellen, ami minden eddigi államnál elkerülhetetlen volt, tudniillik az ellen, hogy az állam és az állami szervek a társadalom szolgálataiból a társadalom urává váljanak, a kommün két biztos eszközt alkalmazott. Először is minden helyre a közigazgatásban, bíróságban, közoktatásban általános szavazati joggal választott embereket állított, azzal, hogy azokat mindenkor visszahívhatták választóik. És másodszor: minden szolgáltatásért, magas és alacsony tisztségviselésért csak annyit fizetett, amennyit a többi munkások is kaptak.” Lenin a kommün jelentőségét abban látta, hogy „A kommün a proletárforradalom első kísérlete, hogy széthúzza a burzsoá állami gépezetet, és a végre megtalált politikai forma, amely felválthatja és fel kell hogy váltsa a szétzúzottat”. Ennek az újnak két leglényegesebb elemét az állandó hadsereg megszüntetésében és minden tisztviselő tényleges és teljes választhatóságában és leválthatóságában látta, megjegyezve, „mivel a nép többsége maga nyomja el elnyomóit, többé nincs szükség az elnyomás külön erejére, ebben az értelemben az állam elhalása megkezdődik”.

Ennél a kérdéssel szembe kellene venni még két dolgot. Először is elméleti és történelmi vizsgálatot érdemel, hogy a kommün erényei és fogyatékosai — meg egyéb történelmi tapasztalatok — alapján hogyan alakult ki a proletárállam gazdasági alapja megteremtésének, az

államosításnak, kisajátításnak elmélete és gyakorlata minden későbbi proletárforradalomban. De talán még többet tárhatna fel annak a vizsgálatára, hogy mi lett a sorsa a párizsi kommün néhány újílásának. Például a tisztviselők fizetésének a legmagasabb munkafizetések szintjén való maximálása mint cél megisméllődött az az októberi forradalomban, mint intézkedést a forradalom győzelme után meg is szavazták, Lenin egy ideig még küzdött tiszteletben tartásáért — pártbírássággal fenyegetőzött, amikor neki emelték a fizetését —, de mind kevesebb sikerrel, míg végül Sztálin az „uravnilovka elleni harc” elméletének megfogalmazásával véglegesen eltemette, hogy utána ne is jelentkezzen az újabb forradalmaknál. Tudtunkkal a párizsi kommün formájában még a kínai és a kubai forradalom sem érvényesítette azt a követelést, amiben Marx és Lenin egyaránt a párizsi kommün egyik fontos tanulságát látta.

Mindezek mellett sok más tanulságot is levontak a párizsi kommün történetéből. Itt például az a következtetés a mindenkori opportunizmusról, amit már Marx levont: „Túl kényelmes dolog lenne a világtörténelmet csinálni, ha csak csalhatatlanul kedvező föltételek mellett vennék föl a harcot.” A gyakorlatban azonban annál nehezebb eldönteni — mindig kérdés az is, hogy van-e erre erő —, hogy a mozgalomnak vállalkoznia kell-e az egek rohamozására, vagy pedig kedvezőbb alkalomra kell tartogatnia az erőket, nem kockáztatva feleslegesen. (Jellemző, hogy a Francia KP, a kommün eszmei örököse, 1968 májusában—júniusában nem a szélső baloldallal együtt rohamozott, hanem nagy óvatosságával inkább ellene foglalt állást, elszalasztva a talán egyedülálló történelmi alkalmat.) Azt pedig minden forradalom csak a gyakorlatban tudja megoldani, hogy a hatékonysághoz szükséges fegyelmet megteremtse a legteljesebb demokrácia körülményei között. A széthúzás, a hatékonyság hiánya ugyanis a kommün legfőbb gyengesége volt. (Jellemző, hogy Rossel, a kommün katonai parancsnoka, május 9-én, alig két héttel a vég előtt azzal az indokolással nyújtotta be lemondását, hogy nem tud katonai parancsnok lenni ott, ahol mindenki parancsol, de a parancsokat senki sem hajtja végre.) A Párt létrehozásával sokban megváltozott a helyzet. („A kommünben nagyon hiányzott a jól szervezett forradalmi párt” — állapította meg Trockij.) De a fegyelem és a demokrácia, a hatékonyság és a tömegek bevonása mindig minden forradalom központi kérdése maradt.

Még kevésbé dolgozták fel azonban a párizsi kommün nemzeti vonatkozásainak tanulságait. Marx egyes életrajzírói — főleg Franz Mehring — elég sokat foglalkoztak azzal, milyen dilemmát jelentett számára a francia—porosz háború. Közismert, hogy Marx a poroszok részéről védelmi háborúnak tekintette ezt a háborút, és hasznosnak ítélte meg a franciák vereségét. „A franciáknak verést kell kapniuk — írta Engelsnek a háború kitörésekor. — Ha a poroszok győznek, akkor a központosított állami hatalom hasznos lesz a munkásosztály központosítására is. Németország fölénye Franciaországból Németországba teszi át a nyugat-európai munkásmozgalom súlypontját, és elég összehasonlítani 1866-tól napjainkig a két országot, hogy lássuk: a német munkásosztály elméletileg és szervezetileg túlszárnyalja a franciát. Felülkerekedése a francia munkásosztályon világviszonylatban egyben a mi elméletünk felülkerekedése lenne Proudhonon, stb.” Vizsgálat tárgya lehet, hogy ebben a kérdésben Marxnál — és főleg Engelsnél — milyen mértékben kerültek előtérbe a

nemzeti szempontok, de tény az, hogy ebben a kérdésben eltért véleményük Liebknechtétől és Bebelétől, akik tartózkodtak a hadikölcsönök megszavazásától; ily módon tiltakozva minden dinasztikus háború ellen, mert abból indultak ki, hogy a népek megdöntik az osztályuralmat s a militaristák hatalmát mint minden háború forrását.

Az életrajzírók utalásánál jelentősebb segítség lehet Molnár Erik *A marxizmus szövetségi politikája* című könyve, amely nemcsak azt követi nyomon, hogyan alakul Marx álláspontja az egyes háborúk kérdésében, azaz, hogy mennyiben és hogyan várta tőlük a munkásmozgalom megerősödését, a proletárforradalom győzelmét, vagy a győzelem kedvező feltételeinek kialakulását, de még inkább a proletárforradalom győzelmi esélyeinek kérdésében, attól a korai nézetétől, hogy minden új gazdasági válság egy újabb forradalom lehetőségét hozza, egészen addig a tételeig, hogy a gazdasági válság önmagától még nem teremt forradalmi helyzetet, viszont a háború a gazdasági válságtól függetlenül is létrehozhatja ezt a helyzetet. Mindezt ki kellene egészíteni azzal, hogy Lenin volt az első forradalmár, aki következetesen a „nemzeti” háború ellen foglalt állást, mikor még mondjuk Plehanov is a „hónvédők” álláspontján volt, és a bolsevikok között is voltak ingadozások. Az októberi forradalom volt az egyetlen proletárforradalom, amelyet nem segített a sértett nemzeti büszkeség érdekében vívott háború; hajtóereje inkább a háborúval való szembeszegülés volt, bár szerephez jutott benne az a veszély is, hogy Pétervár a németek kezére kerül, mégis, a „nemzeti” szempontok teljes feláldozásával, a háború ellen foglalt állást. Mindjárt a forradalom győzelme után, amikor a breszt-litovszki béke kapcsán választani kellett a világforradalom vélt vagy tényleges érdekei meg egy ország határai közé szorult szocializmus érdekei között, Lenin minden habozást és ellenvéleményt leküzdve az utóbbit választotta.

Egészében véve külön vizsgálatot indíthatna el az a körülmény, hogy a párizsi kommünben olyan döntő szerepet játszottak a nemzeti szempontok, mint előzőleg vázlatosan kimutattuk, s hogy a kommün el sem képzelhető a poroszok elleni harc nélkül. Ez a vizsgálat nemcsak a kommünből levont tanulságokat egészíthetné ki, hanem a proletárforradalom minden fatalizmustól és gazdasági determinizmustól mentes elméletének megfogalmazásához is néhány fontos támaszpontot adhatna. Ezúttal, átfogó értékelés vagy akár ismertetés helyett, a kommünre vonatkozó gazdag irodalom nagyon hézagos ismeretében, erre nem is vállalkozhatunk, csak azt akartuk hangsúlyozni, hogy a marxista vizsgálatnak minden egyes esetben figyelembe kell vennie a nemzeti mozzanatot is mint az osztályharc konkrét keretét, amelyet semmilyen fatalisztikus vagy determinisztikus értelmezés nem pótolhat, viszont csak még inkább kidomborítja a marxizmus alapvető igazságát: történelmüket maguk az emberek csinálják, de az adott körülmények között; a mozgatóerő az osztályharc, de azt nem valamilyen absztrakt, automatikusan ható gazdasági vagy egyéb társadalmi törvényszerűségek hozzák létre, hanem élő, gondolkodó, ilyen vagy olyan nyelvet beszélő emberek folytatják, mindig az adott történelmi, élet- és tudatközösség feltételei között.